

Kutatási beszámoló

Szuda Krisztina Eszter

A délföldi szlovákság és a csehszlovák politikai elit kapcsolatai az I. világháború után.

Kapcsolati hálók, összefonódások, információáramlás

címen végzett ösztöndíjas kutatóút eredményeiről

Az ösztöndíj időtartama 4 hónap (2022. február 1. – 2022. június 1.)

Fogadóintézmény: Krajanské múzeum Matice slovenskej v Martine, Slovensko (Matica Slovenská Határon túli Szlovákok Múzeuma, Turócszentmárton, Szlovákia)

Fogadóintézmény vezetője: PhDr. Zuzana Pavelcová igazgató

A kutatóút célja: a Matica Slovenská Határon túli Szlovákok Múzeumának levéltárában és könyvtárában Ľudovít Jaroslav Hrdlička és családtagjainak 9 doboznyi személyes irathagyatékának vizsgálata, valamint a Szlovák Nemzeti Könyvtárban, az Irodalmi Levéltárban őrzött korabeli dokumentumok, sajtóanyag segítségével megismerni a magyarországi és a határon túli szlovák nemzetiségű csoportok közötti együttműködést és a kapcsolatok mechanizmusát a dualizmus kori Magyarország (Magyar Királyság), illetve a Trianon utáni időszakban. A kutatás során a magyar és szlovák történetírásban eddig feltáratlan és publikálatlan dokumentumok kerültek elő, amelyek új betekintést nyújtanak a délföldi és a turócszentmártoni szlovákok első világháború előtti és a két világháború között fennálló együttműködésének eddig csak feltételezett, de ténylegesen nem bizonyított aspektusaiba. Ezek a dokumentumok mind a magyar, mind pedig a szlovák történetírás számára hasznosak lesznek, hiszen ezek segítségével a délföldi szlovák közösségek regionális sajátosságait is megismerhetjük, illetve a turócszentmártoni szlovákokhoz fűződő rokoni-, baráti-, munkakapcsolataik minden korábbinál pontosabban rekonstruálhatóak lettek.

Utólag értékelve, a kutatási időtartam négy hónapra történő becslése indokolt volt: az irathagyaték alapvetően rendezetlen volt,¹ ami lényegesen megnehezítette és meghosszabbította a tervezett kutatást, viszont a fogadóintézmény szempontjából hasznosnak bizonyult, hogy egy magyarul tudó kutató

¹ A leltárjegyzék ugyan tartalmazza a szükséges információkat, amennyiben az érintett dokumentum szlovák nyelvű volt, a magyar ill. a német nyelvű leveleknél viszont a leltár nem volt ilyen részletes, csak az alapinformációkra szorítkozott, vagy csak a levél nyelve volt benne konstatálva. Az irathagyatékot látszólag igyekeztek feldolgozni, a leveleket a családtagok alapján külön részekre osztani, de sokszor az iratok mennyisége okán valószínűleg tévedés miatt rossz csoportba való beosztás után sokszor csak a kézírás alapján lehetett meghatározni a levélíró valódi kilétét, mely ezáltal nem mindig egyezett az iratokat tartalmazó doboz feliratával.

vizsgálta át a dobozok tartalmát, így a kutatásomból később ők is profitálhatnak a leltár kiegészítése során. A konzultációk során a fogadóintézmény igazgatójának is jeleztem a hiányosságokat, melyeket majd jövőbeni közös együttműködéssel tervezzük javítani ill. pótolni.

A kutatás során a délföldi szlovákság és a turócszentmártoni politikai elit között fennálló kapcsolat feltárására kitűzött cél is teljes mértékben teljesült. Ennek megismerésével már kialakíthatunk egy teljesebb képet, arról, hogy mennyire tekinthetők reálisnak a délföldi szlovákok elképzelései a wilsoni önrendelkezéssel kapcsolatban 1918 után. Emellett bizonyítást nyert az a feltételezés, miszerint Hrdlička meghatározó összekötő kapocsként funkcionált a délföldiek és a későbbi turócszentmártoni ill. pozsonyi szlovák politikai elit tagjai között. Hrdlička korábbi pozsonyi teológiai tanulmányai során megismert barátai, akikkel később az evangélikus egyházban betöltött különböző állomáshelyein is szoros munkakapcsolatot ápolt, ill. a szövetkezeti szervezetekben betöltött szerepei során megismert személyekhez fűződő baráti- ill. munkakapcsolata segítette hozzá 1920-as pozsonyi emigrációja után vezető funkciók betöltéséhez. Ezekkel a személyekkel folytatott levelezése ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy ezek az emberek valóban megértették az alföldi szlovákok problémáit, panaszait, és hajlandóak voltak szót emelni értük különböző (egyházi, belpolitikai, külpolitikai) fórumokon.

A Matica Slovenská Határon túli Szlovákok Múzeumának levéltárában és könyvtárában Ludovít Jaroslav Hrdlička és családtagjainak személyes irathagyatékának kutatása nem várt eredményt is hozott, hiszen a családtagok (magyarul, szlovákul és németül írt) levelei alapján sikerült pontosan azonosítani az egyes személyeket, az egymáshoz fűződő rokoni kapcsolatokat, a családtagok személyiségjegyeit, melynek segítségével pontosan fel lehet rajzolni a különféle rokoni kapcsolatokat egy közös családfára. Az információk segítségével teljes mértékben megérthető Ludovít Jaroslav Hrdlička világnézete, aki felnőttként továbbra is fenntartotta ezeket a rokoni, apai és baráti kapcsolatokat, s melyek segítségével később különböző kulturális egyesületi, egyházi és politikai vezető pozíciókba került. A Hrdlička család rokoni és a keresztszülői kapcsolatainak ill. hálózatainak feltárása kiváló példát ad a szlovák evangélikusok társadalmi kapcsolati hálójának működésére, mely a szlovákok között fennálló kapcsolatok egyik kevésbé ismert részéhez ad további adalékot. Ennek segítségével rekonstruálhatók több település (Nagylak, Tótkomlós, Békéscsaba, Myjava, Nyitraszerdahely, Losonc, Pozsony, stb), között fennálló kapcsolatok különböző aspektusai, amely hatással volt később nemcsak az információáramlásra, hanem a helyi szlovákság nemzeti

hovatarozásának megélésére is. Továbbá sikerült teljesíteni azt a kitűzött célt is, hogy rámutatva a különböző családi, baráti kapcsolatok fontosságára, mely az ún. felvidéki és délföldi szlovák evangélikusok között állt fenn, bebizonyosodott, hogy a fiatal evangélikus lelkészek ezek segítségével kerültek magasabb presztízzsel bíró lelkészi állomásokra.

E hálózat ténylegesen biztosította számukra azt, hogy tapasztalatot cserélhessenek egymással, bizalmas tanácsokért fordulhassanak idősebb kollégájukhoz (példákat találtam a milleniumi ünnepségek során evangélikus szlovákok letartóztatására, rendőri megfigyelésekre, és arra is, hogy tanácsot kértek az idősebbektől, hogy hogyan viselkedjenek, hogy ne gyanúsítsák meg őket pánszlávizmus vádjával). Emellett egy érdekes jelenséget fedeztem fel: az idősebb lelkészek listát vezettek a evangélikus szlovák fiatalokról, figyelemmel kísérték fejlődésüket teológiai tanulmányaik során, megfelelő pozíciókat ajánlottak nekik, tájékoztatást adtak az egyes evangélikus gyülekezetekről, fizetésekről, segítették, tanácsokkal látták el őket pályafutásuk során. Aktív levelezést folytattak egymással, de akár káplánt is ajánlottak egymásnak, vagy megbízható fiatal lelkészt segédnek nyugdíjas korukban. A levelekből nyilvánvalóvá vált, és megerősítette azt a hipotézist, hogy nem ritka, hogy a fiatal lelkészek feleségül vették felettesük vagy a helyi evangélikus tanár lányát, később diáktársaik gyermekeinek keresztszülőségét is elvállalják, vagy felkérik keresztszülőnek a szomszéd falu evangélikus lelkészét, akivel szoros munkakapcsolatban állnak. Ezek a kapcsolatok később a fiatalok jobb boldogulását hivatottak biztosítani, így körültekintően választották meg a keresztszülőket.

A kutatás további váratlan hozadékaként világossá vált, hogy szoros kapcsolat jött létre nemcsak az ún. szentmártoni-nyilatkozat aláírói és a délföldi szlovákok fontos képviselői, de Ludovít Jaroslav Hrdlička és a budapesti szlovákok, ill. Budapesti Szlovák Egyesület (Slovenský spolok v Budapešti) között is, mely összefüggést korábban ismeretlen volt. Bár a kapcsolat rokoni ill. korábbi baráti illetőségű, 1920 után politikai, diplomácia jellegűt ölt, amely biztosítja pl., hogy Hrdlička felesége egyedül, eljárás alatt álló férje nélkül átköltöztethesse a család valamennyi ingóságát és könyvtárát Tótkomlósról Pozsonyba.

Ludovít Jaroslav Hrdlička és családja irathagyatékában különböző egyesületek (Ústredné družstvo, Slovenská liga na Slovensku, Kostnická jednota, YMCA) tagsági könyvei, valamint a Magyarországi Szlovákok Kulturális Egységének létrejöttének körülményeiről szóló hiánypótló dokumentumok is megtalálhatók. Ezt az egyesületet 1921-ben hozták létre a Délföldről Pozsonyba emigrált evangélikus szlovákok Hrdlička elnökletével. Ennek az egyesületnek a létrejöttének körülményeiről némi

információt a kutatás előtt csak a szlovák regionális és csehszlovák lapokban találtam, a dokumentumokat a Pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban sem találtam korábbi kutatásaim során, így ezek a dokumentumok egyedülállóak és hasznosak nem csak a magyar, de a szlovák történetírás számára is. Ezek segítségével már részben rekonstruálható az egyesület regionális és nemzetközi szerepvállalása.

Összegzés: a kutatás megerősítette azt a hipotézist, mely szerint Ľudovít Jaroslav Hrdlička családi, diák- és munkahelyi kapcsolatai és a szlovák evangélikusok között fennálló hálózat révén a 19-20. században egy megbízható információkkal rendelkező fontos és lényegében megkerülhetetlen személyiséggé érett, aki mindenért megpróbált kiállni, amihez szerinte a délföldi szlovákságnak joga volt. Ezzel a munkával 1920 utáni pozsonyi emigrációja után sem hagyott fel: levelezése arról tanúskodik, hogy szoros és állandó kapcsolata volt a délföldi szlovákokkal is, úgy a lakosságcsere során Tótkomlóson maradt szlovákokkal, ahogy a Csehszlovákiába költözőkkel.

Személyes iratainak és leveleleinek vizsgálatával sikerült bebizonyítani, hogy Hrdlička valóban az egyik legfontosabb összekötő személyiség volt a Délalföld és Turócszentmárton szlovák elitje között.

Turócszentmártoni tartózkodásom alatt kutatást végeztem a Szlovák Nemzeti Könyvtárban is, ahol megtaláltam Hrdlička orosz nyelvű fordításait, valamint a pozsonyi YMCA-ról szóló könyvet, mely a szervezet 1923 és 1933 közötti tevékenységéről ad számot, melynek ő volt a második elnöke és a könyvet bevezető tanulmánnyal látta el, ill. ismertette a pozsonyi YMCA 10 év alatt kifejtett hazai és nemzetközi tevékenységét. Tanulmányoztam továbbá a 232 oldalas „Slovensko proti revízií trianonskej smluvy“ („Szlovákia a trianoni szerződés revíziója ellen”) című, 1929-ben megjelent könyvben az eddig feltáratlan beszédét is, hiszen a könyvben Hrdlička Eduard Beneš, Vavro Šrobár és Robert William Seton-Watson mellett szerzőként szerepel. Az eredetileg egy pozsonyi tüntetésen előadott beszéde, s a többi szerző neve is tanúskodik arról, hogy milyen fontos szerepet játszott az 1920 utáni csehszlovák politika vezető képviselői között.

Az Irodalmi Levéltárban a délföldi és a Turócszentmárton környéki szlovákok levelezését vizsgáltam, ahol Hrdlička és Andrej Halaša, turócszentmártoni ügyvéd és nemzetiségi képviselő között folytatott levelezést dolgoztam fel teljesen. A levelezést vizsgálva bebizonyosodott az a hipotézis, hogy a miavai fiatal káplán (Hrdlička) nagyturányi lelkésszé való jelölését teljes mértékben támogatta a helyi szlovák politikai elit, s nemcsak a turócszentmártoni elit, de Turóc vármegye evangélikus szlováksága is

segítette elérni a vágyott pozíciót. Hrdlička fordítói és irodalmári tevékenységéhez köthető leveleket is feldolgoztam: Az Elena Maróthy-Šoltésovához, Terézia Vansová, Jozef Gregor-Tajovsky-hoz, Hana Gregorovához, Jozef Škultétyhoz írott levelei a szlovák irodalmi életben betöltött szerepéről tanúskodnak, hiszen személyesen ismerte őket, és korábban publikált brossúráiból is többeknek küldött véleményezésre 1-1 példányt. Megtaláltam az 1918-ban az alföldi szlovákoknak a Szlovák Nemzeti Tanácshoz címzett levelét is, amely az új politikai helyzetre reflektál. Emellett több alföldi szlovák Pavol Mudroň 70. születésnapjára küldött jókívánságait is itt lehet megtalálni. Ez amiatt is érdekes, hisz a bensőséges megfogalmazás is bizonyítja, hogy Mudroň többször járt több déalföldi településen (Tótkomlós, Pitvaros), és az itteni szlovákokat személyesen ismerte, helyzetükről pontos információkkal látta el a szlovák közvéleményt a szlovák sajtóban.

Sikerült nagyrészt feldolgozni Hrdlička apósának, Karol Viest családjának fényképalbumát, továbbá kiegészíteni a Viest család életrajzi adatait. Ezen információk felhasználásával már pontos áttekintést kapunk a 19. század végi szlovák evangélikusok házasságpolitikájáról, de arról is, hogy milyen stratégiát választottak a szlovák evangélikusok, hogy a fiatal szlovák lelkészeket jobban fizetett lelkészi állásokhoz segítsék, és ott helyezték el őket, ahol a helyi lakosságnak szüksége volt szlovákul beszélő lelkészre. Ez egyben lehetővé tette később az adott falu újjáéledését és a szlovák nemzettudat terjedését is.

Megnéztem Hrdlička pozsonyi diákkori barátainak (Ján Palic, V. Ormis) fényképeit is, és a levéltárban megtaláltam néhány tótkomlói munkatársának képét is. Ezáltal sikerült kiegészítenem azoknak a személyiségeknek az életrajzi adatait, akikkel már emigrációja előtt és alatt is szoros kapcsolatban állt.

A kutatói utat arra is felhasználtam, hogy elutazzak Nagyturányba (Turany), ahol Hrdlička lelkészként dolgozott 1898-1904 között. Itt terepkutatást végeztem, hogy később minél pontosabb leírást adjak a faluról, érzékeltetve, hogy milyen lehetőségei és milyen élete lehetett ebben a hegyvidéki faluban. Kiderítettem három legidősebb gyermeke (Ludovít Jaroslav, Viera, Marienka) születésének pontos adatait, valamint megtudtam keresztszüleik nevét, akik Ján Palic és felesége voltak – ami megerősítette azt a hipotézist, hogy a Teológián megismert barátok később barátaik gyerekeinek keresztszülői vagy esküvői tanúi lettek.

A szomszédos Szucsányba is elutaztam, ahol a politikus Milan Hodža féltestvére, Ján Miloslav Hodža tevékenykedett evangélikus lelkészként, akivel Hrdlička is együttműködött. A terepmunka segítségével most már megbízhatóan leírható Hrdlička motivációja, hogy miért akart fiatal lelkészként egy

délalföldi evangélikus településre kerülni, ahol sokkal nagyobb evangélikus egyházak, magasabb lelkészi fizetések, de még jobb termőföld is volt, melyek lényegesen jobb életkörülményeket biztosítottak a bővülő családnak.

Bár nem volt része a kutatói útnak, de Myjavára is elutaztam, ahol a helyi egyházi levéltárban tudtam kutatást végezni, valamint a településen terepkutatást is végeztem, mivel Hrdlička itt dolgozott mint káplán 1896-1898 között, s itt ismerkedett meg a szlovák nemzeti identitását büszkén hirdető Karol Viest családjával, ahova később be is nősült. A kutatás során a gyülekezeti könyvtár könyvvállományát is áttekintettem.

Az ösztöndíjas kutatóútról összességében elmondható, hogy a kutatás rendkívül eredményes volt, a korábban a munkatervben foglalt célok teljes mértékben teljesültek, emellett több nem várt, de mindenképp hiánypótló és pozitív eredményt is hozott. A feltárt dokumentumok, az egyes személyek közötti közvetlen kapcsolat, az információáramlás iránya és mértéke segítségével sikeresen bemutatatható az evangélikus szlovákság 20. századi mentalitása, politikai aktivizálódása. Nem mellesleg ezek az információk lehetővé teszik, hogy a témában készülő disszertációm segítségével nemcsak a szlovák, de a magyar történettudomány is megismerhesse az evangélikus szlovák hálózatok bel- ill. részben a külpolitikai eseményekre való eddig ismeretlen hatását is.

A kutatást kiértékelve elmondható, hogy Hrdlička személyes iratai és levelezése segítettek létrehozni egy teljes képet karrierjéről, kiderültek az eddig ismeretlen összeköttetések, kiegészültek az eddig hiányos életpálya ismeretlen évei ill. eddig feltáratlan publikációs tevékenysége. Ezek összességében megerősítették azt a feltevést, miszerint kulcsszereplő volt, és a szlovákság körében 1920 után nemzetközileg is elismert szakértőként fogadták mindenhol, s egyáltalán nem tekinthető egy egyszerű délalföldi vagy regionális jellegű evangélikus lelkésznek, ahogy őt az utókor számon tartja.

Budapest, 2022. 06. 28.

Szuda Krisztina Eszter
Szuda Krisztina Eszter